

Císařové snů[®]

Příběh drog v devatenáctém století

Mike Jay

E D I C E

'MUCHOMŮRKY BÍLÉ'

VOLVOX GLOBATOR

9 788075 112002 >

CÍSAŘOVÉ SNŮ

Příběh drog v devatenáctém století

MIKE JAY

Emperor of Dreams: Drugs in the 19th century

přeložil Pavel Sojka

translation © Pavel Sojka, 2015

copyright © Dedalus 2001, 2011

ISBN 978-80-7511-201-9

Z anglického originálu (druhé revidované vydání)

Emperor of Dreams: Drugs in the Nineteenth Century

vydaného nakladatelstvím Dedalus v roce 2011

přeložil Pavel Sojka

Jazyková redakce Tereza Houšková

Odpovědný redaktor Antonín Petr

E-kniha purehtml.cz

Vydalo nakladatelství Volvox Globator,

Štítného 17, Praha 3 – Žižkov, jako svou 1057. publikaci

Vydání první

Praha 2015

Adresa knihkupectví:

Volvox Globator, Štítného 16, Praha 3 – Žižkov, 130 00

MIKE JAY

CÍSAŘOVÉ SNŮ

Příběh drog v devatenáctém století

O autorovi

Mike Jay má za sebou rozsáhlé dílo na téma historie vědy a lékařství, a je čelným odborníkem na drogovou problematiku napříč kulturami a dějinami.

Mezi tituly o drogách, které sám napsal, se řadí *Artificial Paradises: A drugs reader* (Umělé ráje: Drogová čítanka, 1999); *The Atmosphere of Heaven* (Nálada v nebi, 2009), která vypráví příběh objevení rajského plynu; a *High Society: Mindaltering drugs in history and culture* (Vysoká společnost: Psychotropní drogy v dějinách a kultuře, 2010), která byla vydána u příležitosti velké výstavy na toto téma v muzeu Wellcome Collection v Londýně.

Zásadní články o drogové literatuře a historii z jeho pera se objevily v periodikách *The Guardian*, *Telegraph*, *London Review of Books*, *Boston Globe* a *Notes and Records of the Royal Society*. Je zplnomocněncem Nadace pro změnu drogové politiky a členem redakce časopisu o závislostech *Drugs and Alcohol Today* (Drogy a alkohol dnes).

Jeho webová stránka je <http://mikejay.net>

Předmluva k novému vydání

Tato kniha byla jedním z mých prvních průniků do historie drog. Během deseti let od prvního vydání jsem se k námětu mnohokrát vracel a ve světle svých následných průzkumů jsem využil příležitosti a text revidoval. Opravil jsem některé faktografické údaje, tu a tam jsem přihodil něco společenského a životopisného kontextu, a přehodnotil některá tvrzení. Většina z těchto úprav je nepatrná, ale jejich celkový dopad je (alespoň pro mne) ku prospěchu četby. Také jsem doplnil nový materiál velkého významu, který v mezidobí vešel ve známost: některý vzešel z mých vlastních průzkumů a jiný z práce ostatních v oněch posledních deseti letech. Kulturní a literární historii drog se v tomto období podařilo ještě více objasnit: byly otevřeny mnohé nové oblasti zkoumání a mnoho paradigmat se proměňuje. Některé z těchto nových zdrojů zmiňuji v rozšířené bibliografii.

Také vývoj v současné drogové kultuře vrhá nové světlo na minulost. Vzorce konzumace drog jsou stále komplexnější a skrze stále globalizovanější a informovanější subkulturu se šíří nové substance. Například oxid dusný se v posledním desetiletí etabloval jako rekreační droga způsobem, který rekapituluje jeho použití coby legrácky „rajského plynu“ na začátku devatenáctého století; výskyt ketaminu, disociačního anestetika, nyní široce používaného pro nemedicínské účely, napovídá nové náhledy na experimentální používání éteru nebo chloroformu ve viktoriánské době. Současný překotný vývoj je jakousi připomínkou, že to, jak pohlížíme na minulost, je třeba stále korigovat.

Také obecná stanoviska širší společnosti zažila významný posun. Když tato kniha vyšla poprvé, historii drog většinou psali lékaři nebo historikové s malým zájmem o to, jaké jsou subjektivní dopady drog, nebo o to, jaké kultury se kolem nich formovaly. Nemedicínské používání spadalo pod rámec „zneužívání drog“ a pohlíželo se na ně buď jako na patologické

chování (závislost) nebo na problém zločinnosti a veřejného zdraví. V důsledku toho jsem cítil povinnost polemizovat s tímto ortodoxním přístupem způsobu, jež se nyní jeví jako bezdůvodné. Tyto starší přístupy (které dnes někteří akademici označují s okázalým pohrdáním za „narkofobickou úchylku dvacátého století“) byly do značné míry přepsány novými pracemi, které se více zajímají o poznatek drogové zkušenosti a berou v potaz skepticismus široké veřejnosti vůči zbožné protidrogové kampani a propagandě našich současných politiků. Pokud se bude tento revidovaný text jevit jako méně polemický, není to proto, že by se mé názory staly méně radikálními; prostě jsou jen dnes běžnější.

Září 2011

Stejně jako většina lidí jsem vyrůstal v přesvědčení, že drogy jsou téma bez minulosti. Téměř všechno, co mne učili nebo co jsem četl či viděl v televizi, nutně vedlo k závěru, že je to něco nového, mor zavlečený do společnosti hipíky v šedesátých letech. Tu a tam se opona poodhrnula do starší doby, aby zjevila viktoriánská opiová doupatka, nebo snad užívání toxických a otupujících rostlin primitivními národy. Nicméně vše mělo vyvolat názor, že drogy, byť v minulosti existovaly, byly vždy ilegální – alespoň od chvíle, kdy se společnosti vyvinuly dostatečně na to, aby si nastavily smysluplné zákony. Tyto látky vždy existovaly pouze ve stínu civilizací a žádná slušná osoba, s výjimkou lékařů a policie, do jejichž jurisdikce spadaly, se o ně nezajímala.

Od šedesátých let tento názor revizionisté silně zpochybňovali, jenže alternativní historie, kterou vytvářeli, má tendenci se zaměřit na vzdálenou minulost: vyřazení drog ze západní kultury připisuje snahám katolické církve nebo alkoholem nabuzeným válečníkům Římské říše. Přesto existuje období ne tak dávné, které dokládá, že nápad postavit drogy mimo zákon je z doby velice nedávné a datuje se ani ne století zpět. V roce 1900 mohl kterýkoliv ctihodný občan vejít do lékárny v Británii, Evropě nebo Americe a zakoupit marihuanové cigarety nebo hašišovou tinkturu již namíchanou s extraktem opia; mohli si vybrat mezi čistým kokainem nebo masivně propagovanými řadami pastilek, bonbónů, vína nebo čajů; mohli si objednat exotická psychedelika, jako je meskalin, nebo bez receptu koupit morfin a heroin, a spolu s tím i příruční stříkačky a injekční sady.

Z pohledu historie to bylo teprve včera, a přesto o tomto nedávném dění slyšíme z obou stran této vyhraněné debaty velice málo. Pro neoficiální kulturu šedesátých let – či alespoň pro její skalní příznivce a hlasatele – bylo důležité zdůrazňovat, že jejich generace byla první, která drogy objevila, a že tento objev znamenal nebývalý, dokonce evoluční posun v

lidském vědomí. Jejich oponenti na druhé straně barikády se k této nové rétorice více než radostně připojili: umožnila jim vyzdvihnout bezpříkladnou hrozbu, kterou drogy představovaly, a naléhavou potřebu nasadit příslušné finance a zákony, aby otočili směr dějin.

A přece během celé vlády královny Viktorie a v době největšího rozmachu impéria – období mnohdy považované za zlatý věk naší civilizace – byl Západ těmito substancemi zaplaven; vlastně teprve když se začal hroutit sen o impériu, vzniklo hnutí za zpochybnění jejich legálnosti. Záznamy Humphryho Davyho o jeho experimentech s oxidem dusným z roku 1800 předznamenaly počátek moderní zkušenosti s drogami a *Confessions of an English Opium Eater* (Zpověď anglického požívače opia) Thomase De Quinceyho z roku 1821 uvedla zkoumání jejich účinků do všeobecného povědomí. Nicméně snaha drogy zakázat začala v mezinárodním měřítku nabývat na síle až po roce 1900 a až do roku 1921 trvalo, než byly plně zakotveny v britských zákonech. Století, které předcházelo, a které je většinou považováno za éru morální bezúhonnosti a společenské kázně, by se také dalo nazvat „Legalizace drog: Prvních sto let“.

To je století, na které se zaměřuje tato kniha, a jejím cílem je vystopovat původ drog, jež se v té době na Západě objevily. Jak se tyto látky, které jsou dnes zdrojem pokoutního, multimiliardového globálního fenoménu, poprvé dostaly do moderního světa? Kdo byli první lidé, kteří zažili jejich účinky, jak se tyto účinky původně vykládaly a jak se ony látky rozšířily mezi lidmi? Mým prvotním motivem pro tento průzkum byl prostý úžas, že se tyto průkopnické příběhy vyprávějí tak zřídka: toto je první pokus v anglickém jazyce vylíčit je komplexně do všech podrobností. Nejenže jsou tato první setkání s nimi zásadní pro to, abychom porozuměli podstatě drog i tomu, jak a proč je lidé užívají, ale rovněž sledují přebohatou žílu příběhů

průzkumníků, utajené historie a podivných událostí, které společně poskládají alternativní, halucinační příběh celého devatenáctého století.

Ony příběhy, ve kterých hrají zmíněné drogy hlavní roli, jsem si dohledal a sledoval jejich příchod i pikareskní šíření světem, který byl pro drogy stejně nový, jako byly ony pro nás. Objevení drog v období od roku 1800 do roku 1900 se v rozličných proměnách odráželo v umění, vědě, obchodu i společnosti a tyto oblasti mohutně podporovalo novými prožitky rozšiřujícími mysl, které – groteskní či hlubokomyslné, odvážné či pomatené – opakovaně demonstrovaly, že lidské vědomí může obsahovat dimenze, o kterých se mu předtím ani nesnilo. Většina dosavadních historických prací o drogách v devatenáctém století se pramálo zajímala o vize či subkultury, které vznikly v souvislosti s drogami, a místo toho se soustředila na procesy, jako je zásobování, komodizace, vnímání ze strany veřejnosti a zákonná omezení. To všechno jsou důležité prvky příběhu, ale mým záměrem při psaní této knihy je také vytvořit obraz subjektivního světa, který každá jednotlivá droga otevírá, a přiblížit, jaký význam to mělo pro lidi, kteří si ji vzali. Bez tohoto úhlu pohledu se dají výpovědi uživatelů drog v devatenáctém století příliš snadno odmítnout jako požitkářské, poblouzněné nebo patologické; naopak díky němu si uvědomíme, kolik odvahy – nebo silného sebevědomí – bylo zapotřebí, aby člověk tyto nové stavy mysli neodmítl, ale dál je zkoumal, pokusil se je vysvětlit okolnímu střízlivému světu a hledal pro ně nové úlohy – vědecké či básnické, lékařské či společenské.

Drogy, jak v jejich viditelné podobě exotické komodity, tak v jejich soukromé roli spouštěčů alternativního vědomí, jsou svázány s mnoha důležitými tématy devatenáctého století. Jak se věda vyvíjela, poskytly drogy nové nástroje k bádání v tajemstvích mysli, a nová nebezpečí, když

medicína zápolila s temnými paradigmaty duševních onemocnění a degenerace. Drogy objevené v době koloniálního rozmachu se staly globální ekonomickou silou, devastující zbraní ve válkách o svobodný obchod a čím dál větším symbolem strachu, že Západem podmaněné kultury mohou najít způsob, jak se pomstít a zotročit si své porobitele. Ve světě umění a myšlení se drogy zjevily z osvícenecké snahy pochopit, jak pracuje mysl, v romantickém či transcendentalistickém hledání neměřitelné subjektivní pravdy, a posléze v oslavě iracionálna a sil nevědomí na konci století. Proto by nebylo přesné nazvat tuto knihu historií vědy ani odbornou příručkou ani společenskými dějinami, ale je to kombinace všech zmíněných a dalších průzkumů vezoucích se na širším proudu rozvíjejícího se myšlení.

Následná drogová prohibice dává mnohým (byť nikoli všem) příběhům z této knihy klasickou tříaktovou strukturu. V prvním aktu je droga objevena a její originalita a užitek je oslavován; v druhém aktu uprchne z laboratoře a podstoupí svou osobitou cestu postranními uličkami společnosti devatenáctého století; ve třetím aktu se spojí všechny síly ve snaze ji zneškodnit. Čtete to, samozřejmě, jako příběh o Frankensteinovi. Jenže konečná stanice v žádném případě neznamená, že příběh je u konce, a samo o sobě nám toto rozuzlení říká pramálo o výjimečném příběhu předminulého století. Během devatenáctého století byly drogy oslavovány lékaři jako vrcholné výdobytky moderní doby a velebeny umělci a filozofy jako klíč k transcendentálním světům nad rámec náboženství; propagovány lékaři jako řešení krizí moderního života, a démonizovány politiky jako původci temných konspirací proti samotné civilizaci. A především, tehdy stejně jako dnes, stále více obíhaly mezi obyčejnými lidmi, a přitom se postupně vyvíjel folklór ohledně jejich pozitivních a negativních účinků, jejich užívání a zneužití. Tito lidé bedlivým okem sledovali své

státní aparáty, které s rostoucími pravomocemi hledaly cestu, jak je kontrolovat a eliminovat.

Chtěl bych poděkovat mnoha lidem za čas, podporu a pomoc s poznámkami a dotazy. Jsou to: Miranda Bennionová, John Birtwhistle, Mike Blackburn, Sam Bompas, Louise Burtonová, Paul Cheshire, Bal Croce, Edward Feathestone, Juri Gabriel, Nicholas Goodrick-Clarke, Anthony Henman, Robert Irwin, Jimmy Kempfer, Danny Kushlick, Gary Lachman, Eric Lane, Marie Laneová, Howard Marks, John Marks, Antonio Melechi, Barry Milligan, Michael Neve, Russell Newcombe, Charles Peltz, Steve Rolles, Richard Rudgley a Sophie Stewartová.

Ó! Jaký to skvělý balónek!
Oxid dusný

Na Štěpána roku 1799 se dvacetiletý chemik Humphry Davy – později známý jako Sir Humphry, vynálezce hornické lampy, prezident královské chemické společnosti a despotický génius britské vědy – svlékl do půl těla, vložil si teploměr do podpaží a vstoupil do utěsněného boxu, speciálně vytvořeného inženýrem Jamesem Wattem k inhalaci plynů, přičemž požádal lékaře Roberta Kinglakea, aby dovnitř vpouštěl každých pět minut dvacet kvartů (kvart = asi 0,1 litru) oxidu dusného tak dlouho, dokud dokáže zůstat při vědomí.

Experiment se udál ve svítilnami osvětlené laboratoři Institut pneumatiky (*Institut pneumatiky, lékařské zařízení v Bristolu v Anglii (1799–1802) studující lékařské účinky plynů.*) jako součást ambiciózního a kontroverzního lékařského projektu, do kterého byl mladý Davy přibrán jako laboratorní asistent. Začalo se s ním předchozí měsíc v Hotwells, zchátralém lázeňském městečku na úpatí Avonské rokle nedaleko Bristolu. Hotwells byl původně postaven, aby konkuroval sousednímu Bathu, ale coby shluk levných klinik a zařízení pro zázračné vyléčení, které nabízely vodoléčbu a mesmerismus lidem v posledním zoufalém stádiu souchotin, postupně ztrácelo na významu; jenže Institut pneumatiky byl nový příchozí s revolučními ambicemi. Jeho zakladatel, brilantní, avšak nekonformní lékař Thomas Beddoes, věřil, že nové plyny, se kterými on a jeho asistent experimentovali, mají poprvé v historii moc založit léčbu jedné z nejsmrtelnějších nemocí na skutečně vědeckém základě a přitom změnit medicínu jako vědu.

Davy připravil uprostřed laboratoře chemickou reakci: dusičnan amonný bublal v zahřívané baňce a uvolňující se plyn se shromažďoval v hydraulickém měchu, načež unikl skrze vodu do sběrného tanku, ze kterého se plnil utěsněný box. Po hodině a čtvrt, což byla odhadovaná doba, kdy se jeho tělo plně nasytí, Davy vystoupil z boxu a pokračoval v inhalaci dalších dvaceti kvartů plynu z několika olejem napuštěných

zelených hedvábných balónků.

Když byl Davy usazen do boxu, zhluboka dýchal a cítil účinky plynu, se kterými se seznámil během mnoha svých předchozích pokusů, jelikož je objevil už v dubnu téhož roku. První dojem byl jeho kuriózně neškodná nasládlá příchut', kterou po další inhalaci následoval jemný tlak v hlavě. Během dalších třiceti vteřin se pocit jemného, do hloubky jdoucího tlaku rozšířil do prsou a konečků prstů na rukou a na nohou. To bylo doprovázeno energickým výbojem radosti a postupnou změnou vnímání světa kolem. Objekty nabývaly na zářivosti a jasnosti, jejich perspektiva se poklidně měnila a vnímaný prostor ve stísněném boxu se rozšiřoval a nabíral nepoznaných dimenzí.

Pod vlivem největší dávky oxidu dusného, jakou si kdo kdy vzal, se v něm nyní jeho účinky vzdouvaly k výšinám, o kterých se mu před tím ani nesnilo. Začal slyšet fantasticky přesně: dokázal rozlišit každý zvuk v místnosti, a jak se soustředil na změt' zvuků znějících jeho hlavou, uvědomil si, že slyší zvuky daleko nad rámec místnosti – nekonečný a vzdálený kosmický hukot, vibrace samotného vesmíru. V jeho zorném poli se objekty kolem něj dělily na zářící fragmenty světla a energie. Cítil, jak se v něm plyn šíří a nafukuje ho v něco, co dalece přesahuje onoho člověka, kterým byl před hodinou. Zlehka se vznášel k novým světům, o jejichž existenci neměl tušení. Celá ta zkušenost byla svým způsobem neodolatelně legrační: měl „velké nutkání se smát“, jak se všechny jeho smysly snažily maximálně využít své nově nalezené svobody.

Jak se před ním otvíraly tyto nové sféry zkušenosti, Davy najednou „ztratil veškerý kontakt s vnějším světem“, síly měnící jeho vědomí zatlačily do pozadí dvourozměrnou hru stínů v laboratoři kolem něj. Nyní mu myšlenky a představy probíhaly vědomím bleskovou rychlostí: „jasně viditelné obrazy“ se mu hnaly hlavou v rychlém sledu, odhalující vzorce a spojení předtím nepoznané. Procházel bouří záblesků poznání, nápady

přicházely průrvami mezi jiskřičkami a osvětcovaly širší pochopení vesmíru, než jaké kdy zplodily jak jeho věda, tak jeho smysl pro poetično. Vdechovat ten plyn bylo prostě doslova inspirativní.

Po nekonečné chvíli Davy ucítil, jak mu někdo snímá ze rtů balónek, a začal vnímat, že se nad ním s výrazem starostlivého lékaře sklání doktor Kinglake. Pohled na kolegu, který se mu naskytl v momentě vrcholu jeho vesmírné pouti, v něm vyvolal mohutnou vlnu různých pocitů. Zprvu pocítil rozhořčení, že pouhý smrtelník učinil rozhodnutí sejmout balónek s plynem – rozhodnutí z neznalosti neprozkoumané krajiny, kterou Davy právě cestoval. Dalším byla nepřekonatelná nadřazenost vůči tomuto komickému vykonavateli, který se pipal s plynovými sáčky a lékařským přístrojem, aniž by měl sebemenší potuchy o překrásném novém světě, před jehož branami se právě ocitl. Když si uvědomil svoji situaci, pokusil se zformulovat větu, která by shrnula vše, co zažil během té nemožně krátké chvíle, kdy byl mysli vzdálený. Bylo to jako zkoušet vtěsnat oceán do malého šálku: čím více se snažil vyjádřit, co viděl, tím více cítil, že se mu to celé vzdaluje a vrací zpět do dimenze, ze které se právě vrátil. Davy přecházel místností sem a tam ignoruje vše kolem a pokoušel se uchopit esenci toho, co se mu právě přihodilo, než se mu to úplně vytratí z hlavy. Asi po minutě či dvou se obrátil ke Kinglakeovi a oslovil ho „co nejpřesvědčivěji a s tak vizionářským patosem“, jaký jen dokázal nasadit:

„Není ničeho, jen myšlenek!“ prohlásil. „Vesmír se skládá z dojmů, idejí, rozkoše a bolesti!“

Pro mnohé z průkopníků vědy je „heuréka“, která je proslavila, výsledkem ohlédnutí zpět, hezký příběh, vytvořený teprve poté, když bylo oficiálně uznáno, že je jejich objev významný. Ne tak v

případě Humphryho Davyho. Jeho experimenty s oxidem dusným, jež kulminovaly v posledních dnech osmnáctého století, otevřely cestu novému způsobu vědeckého bádání a odměnou bylo nové vidění, které změnilo vědu pro celé další století.

Psychotropní látky nebyly ničím novým: v době Davyho experimentu bylo známo, že lidé berou omamné rostliny za tímto účelem odnepaměti. V Mexiku se každoročně vydávají Huicholové za sběrem kaktusu peyotlu; v náboženském kultu Bwiti v Africe podstupovali mladí muži obřad dospělosti žvýkáním kořene ibogy; na celém arktickém severu, od Laponska po Sibiř, používali šamani pro svoje extatické spirituální seance muchomůrku červenou. Avšak Davyho experimenty znamenaly počátek radikálně nového přístupu k drogám a jejich transformačním účinkům na mysl. Čistý oxid dusný, látka, která se v přírodě nevyskytuje, byl znám teprve několik let a jeho účinky na vědomí byly zcela neprozkoumané. Nikdy předtím nebyla psychotropní chemikálie záměrně konzumována, nejdříve svým objevitelem a poté skupinou báječných vědců, filozofů a básníků, a systematicky zkoumány její účinky. Přicházeli s tvrzením, že tak jako je vědeckým pokrokem přetvářen hmotný svět, může věda měnit parametry vnitřních možností člověka.

Jakkoliv opojný byl cíl, Davy ho dosáhl věcným vědeckým výzkumem. Výzkum drog byl do té doby snůškou faktů a iluzí, příběhy snů a vidin, iluzí a šílenství, tajemství a elixírů, kompendiem jedů a lidového bylinářství, moralistické hry na d'ábla a Boha. Ovšem Davy a Thomas Beddoes izolovali plyn empirickou metodou: bádání, opakování, opatrné ořezávání vnějších faktorů, dokud nebyla osnova příčiny a následku jasně viditelná. Syntetizovali jej v kontrolovaném prostředí a pečlivě testovali jeho vlastnosti a to, jak se chová: na mrtvé a živé tkáni, na zvířatech a nakonec sami na sobě. Když se ho Davy z hedvábného vaku poprvé nadechl, přesunul oblast svého bádání